

Ieskatoties vēsturei sejā (acis plaši ciet)

(Fragments no radio «Brīvā Eiropa» diskusijas. Vada: Valdis Labinskis un Iveta Mediņa)

Kā šodien raudzīties uz 16. martu, varētu teikt arī – katras latviešu ģimenes vēsturi? 150 tūkstoši latviešu karavīru Otrajā pasaules karā karoja Vācijas pusē (Latvijas vēsturē nekad tik daudzi nav karojuši NEVIENĀ pusē). Tas ir gandrīz katrs desmitais Latvijas iedzīvotājs. Par to – saruna ar LU profesoru, vēsturnieku Aivaru Strangu un bijušo leģionāru, publicistu Visvaldi Lāci.

RBE: – Kā jūs izskaidrojat, kāpēc tik daudzus gadus pēc kārtas tik liela uzmanība ir pievērsta 16. martam un leģionāriem?

A. Stranga: – Man šķiet, ka ir divi faktori, kas nosaka šo milzīgo interesi par leģionu. Pirmais – zinātniskais, kas ir ārpus politikas. Tā ir lielā interese, par Otro pasaules karu, kas raksturīga visai Eiropai. Pētniecības ziņā pēdējo gadu laikā šeit bijuši milzīgi sasniegumi. Te varam minēt kaut vai Daniela Goldfāgena kontraversiālo, bet milzīgo popularitāti guvušo grāmatu par ierindas vāciešiem un holokaustu. Tā citādā gaismā parādīja notikumus, kuri norisinājušies Otrajā pasaules karā.

RBE: – Vai ir korekti saistīt kopā jēdzienus «leģions» un «holokausts»?

A. S.: – Nē, es nerunāju par to, bet gan par milzīgo interesi par karu vispār – cilvēku nostāju pret okupācijas režīmu, pretošanās formām, protams, arī holokaustu. Loģiski, ka ārpus šīm interesēm nepaliek arī visi 39 «Waffen SS» leģioni. Jāatzīmē, toreiz sāka veidot pat britu leģionus (Svētā Georga leģiona iedīgļi), bet tajā pašā laikā nebija neviena poļu SS leģiona. Latvijā leģiona tapšanai, protams, bija politiska motivācija. Ne velti Krievijai tagad ir ārkārtīgi izdevīgi Latviju rādīt kā antisemitisku, fašistisku valsti, kā arī likt vienlīdzības zīmi starp leģionu un šāvējiem. Tas, protams, ir absolūti nepieņemami.

RBE: – Savulaik arī Vācijā bija skatāma ļoti interesanta izstāde «Vērmahta noziegumi Otrā pasaules kara laikā». Tā atspoguļoja, kā šodien tiek pārvērtēta ierindas karavīru darbība, ka ne visi bijuši tīri un balti. Atklāti tiek atzīts, ka ne tikai SS soda bataljoni vien ir veikuši noziegumus. Pats karš tiek definēts kā noziegums.

A. S.: – Nu protams! Goldfāgens ir pētījis kādu ierindas vācu bataljonu, kas pārsvarā sastāvēja no pusmūža vīriem, kuri noslepkavoja desmitiem tūkstošu cilvēku Polijā. Es pilnīgi piekritu – Otrā pasaules kara atskaites punkts ir tas, ka visu šo zvērību pamatā ir hitleriskās Vācijas tieksme pēc pasaules kundzības. Daudzi gan šo vainu gribētu pārlīgt uz citu nāciju pleciem.

Šobrīd mūsu galvenais mērķis ir atvieglot Rietumu valstu centienus izzināt šīs vēstures lappuses. Arī paši šos pētījumus veicam. Te varam minēt Haralda Biezā «Latvija kāšķrusta varā», profesora Henriha Stroda «Sveši kungi, savi ļaudis», Andreja Ezergaiļa darbus. Pievērsīsim uzmanību arī virknei jautājumu, kurus neizskaidrojot mēs negūsim tālāku atbalstu demokrātiskā pasaulē. Piemēram, par policijas bataljoniem un viņu lomu. Bija taču 41 policijas bataljons, no kuriem četri bija brīvprātīgie, astoņus iekļāva leģionā. Ja palasa ASV recenzijas par Ezergaiļa grāmatu, tad tur ir divi substanciāli jautājumi – 1942. gads 8. policijas bataljons Baltkrievijā un divi policijas bataljoni 1942. gada jūlijā – augustā Varšavā. Kāda ir viņu loma, kad no Varšavas GETO uz Treblinku deportēja 300 tūkstošus cilvēku? Holokausta ietvaros tas ir viens no šausmīgākajiem noziegumiem. Jāpēta arī, kādas briesmīgas lietas darījušas Arāja un Vagulāna komandas. Šie notikumi netiek atspoguļoti Ezergaiļa darbos. Ja demonstrēsim apņemšanos šos dramatiskos notikumus izzināt, mēs gūsim atbalstu pasaulē. Tādējādi parādīsim, ka esam gatavi atklāti paskatīties uz virkni ļoti traģisku vēstures jautājumu. Protams, ir jābūt akadēmiski nopietniem pētījumiem. Turklāt, jo plašāki ir starptautiskie sakari, jo lielāka patiesības deva. Latvijā bieži vien mēs esam savas pagātnes un savu baiļu gūstā. Lai nāk kopā pasaules izcilākie prāti! Pētīsim, publicēsim un atklāti strīdēsimies.

V. L.: – Pilnīgi piekritu. Profesors Stranga zina, ka savas vēstures grāmatas 4. daļu esmu veltījis holokaustam Latvijā. Mums ir par to jārunā, bet es gribētu atgādināt, ka šie daži policijas bataljoni (kuru noziegumi ir un kurus nevajag slēpt) bija tikai ļoti niecīga latviešu karavīru daļa, kuri karoja vācu armijas pusē.

RBE: – Precizēsim, profesor! 41 policijas bataljons un 150 tūkstoši, kas karoja vācu pusē, – cik daudz latviešu tad īsti bija šajos policijas bataljonos?

A. S.: – To uzreiz nevaru pateikt. Tad jāieskatās profesora Haralda Biezā pētījumos. Es tikai vēlreiz gribu pasvītrot – PADOMJU UN NACISTU MĪTOS ŠĀVĒJI IR LEĢIONĀRI. Krievi reiz to gribēja pierādīt, bet vācieši ir gatavi to darīt arī šodien – īpaši vācu revizionisti. Tā teikt, latvieši paši to izdarīja vēl pirms Hitlera ienākšanas. Tāpēc negribu propagandēt šos mītus. Gribu runāt par virkni ļoti sāpīgu jautājumu. Ja tuvākajā laikā netiks atrastas atbildes, tad turpmākajos gados tiem pievērsīs ārkārtīgi lielu uzmanību. (Bet es šos jautājumus nevienādoju ar leģionu.)

RBE: – Laika gaitā kaut kā divaini mainījusies valsts amatpersonu nostāja pret 16. martu. Atcerēsimies Latvijas televīzijas filmētos kadrus 90. gadu vidū: Valsts prezidents Guntis Ulmanis, nometies uz viena ceļa, emocionāli noslaucka asaru un atdod godu latviešu leģionāriem. Tagad tas laikam būtu kaut kas neiedomājams!

A. S.: – Es neuzdrošinātos uzņemties šo lomu, bargi kritizējot amatpersonas. Gribētu teikt, ka leģionāriem, tāpat kā visiem cilvēkiem brīvā, liberālā valstī, ir tiesības sanākt kopā. Es varbūt iebilstu pret to, ka tam jānotiek tieši Rīgas centrā. Pulcēties var arī nedaudz šaurākā lokā.

V. Lācis: – Es nevarētu piekrist profesora Aivara Strangas sākumā teiktajam, ka viss ir vērtējams tikai no vēsturnieku pozīcijām. Vēsture jāskatās arī tautas tikumu un vērtību kompleksā. Tāpat kā valsts amatpersonu nostāja. Es negatīvi vērtēju to, ka, piemēram, 1995. gadā Valsts prezidents var nomesties ceļos pie leģionāru kapa, sakot sirsnīgus un svinīgus vārdus, lai pēc dažiem gadiem visu aizmirstu. Mūsu tautai nav cita kā vien šī tikumiskā un patiesības spēka. Ja tauta, sākot ar augstākajām amatpersonām, izvairās pati no savas vēstures, baidoties pateikt patiesību, tas nav labi. Tādai tautai nav nākotnes.

RBE: – Atmiņā ir dokumentāli kadri, kad bijušais Vācijas kanclers Helmūts Kols ar Francijas prezidentu Bidsburgas kapsētā abi roku rokā stāvēja pie Otrā pasaules karā kritušo karavīru kapa. Jāpiebilst, ka tajā guldīti arī vācu SS karavīri. Francijas sabiedrībā šis solis izsauca sašutumu, bet prezidents atbildēja: gods ir jāatdod visiem mirušajiem. Vai arī Latvijā nevajadzētu padomāt par šiem vārdiem?

A. S.: – Pilnīgi piekristu, bet vēlreiz gribu atgādināt – Hitlera Vācija neplānoja atjaunot nekādu Latvijas autonomiju. Okupācijas laikā tā iznīcināja gandrīz visus vietējos ebrejus un desmitiem tūkstošu pamattautas. Varbūt mēs šeit tagad nerunātu latviski, ja Hitleris būtu uzvarējis. Visiem būtu jārunā vāciski vai arī mūs vispār nebūtu. Manis jau nu noteikti ne. Taču nevaram izlikties, ka arī toreiz šīs lietas nesaprata. Bija cilvēki (negribu runāt par visu ierindas leģionu), kas skaidri zināja, ka Hitleris nedos Latvijai neatkarību. Varam minēt tādu kolaborantu kā Dankers un pārējos sešus direktorus, kuri parakstīja rīkojumu par piespiedu mobilizāciju. Viņi taču lika tautai solīt: «Es zvēru Ādolfam Hitleram!», nevis Latvijas valstij. Cilvēki, kas krita kaujās, to zvērēja, ilūziju mākti, jo gribēja atgriezties par 1940. un 1941. gadu. Un tomēr – vai tas nebija noziegums pret latviešu tautu?! Labi zinot, ka nebūs nekādas brīvības un pašnoteikšanās! Profesors Haralds Biezais to ir izcili pierādījis. Latvijā grūti atrast otru tik ētisku un godīgu vēsturnieku, kāds bija šis cilvēks.

RBE: – Kā tad vajadzētu reaģēt valsts oficiālajiem pārstāvjiem?

V. L.: – Es pats esmu latviešu leģionārs, kas 1945. gadā karoja Kurzemes cietoksnī. Biju tur līdz pat kapitulācijas brīdim. Tiesības nemelot un teikt patiesību par tautas vēsturi ir neatņemama brīvības sastāvdaļa. Diemžēl mūsu valsts vadītāji piekrist tikai tiem, kam pašlaik pasaulē ir vara un nauda. Bet kurš gan, ja ne mēs paši, svešām tautām un valstīm (vienalga, cik lielas un varenas tās būtu), liks atzīt mūsu tautas vēstures patiesības? Trimdas latvietis, mākslas vēsturnieks Hugo Vītols ir teicis: «Ikviens cilvēks ir vēsturiski saistīts ar kādu tautu, tāpat ar vēsturi, un vēsture katrai tautai ir sava, viņai vien īpatna. Cilvēks ir vēstures saistīts būtne. Un tautai, kura baidās pateikt taisnību caur vēsturi, ir jāaiziet postā, un tai nav nākotnes.» Man šķiet, ka šie vārdi visprecīzāk pauž to, kādai jābūt mūsu nostājai arī šodien. Es uzskatu, ka mūsu valsts vadītājiem nav un nebija jākautrējas no savas vēstures. Protams, taisnība par hitlerisko okupāciju, par ģenerāldirektoru nostāju, kuru arī es pieminēju savā ciklā «Otrais pasaules karš». Tomēr atceros, kā es un mani vienaudži gājām ar šo entuziasmu, naivo ticību un cerību, ka atjaunosim Latvijas valsti. MĒS CĪNĪJĀMIES

PAR NEATKARĪGU LATVIJU. Mēs gājām cīņā par savu zemi, lai krievu okupācija neatkārtotos. Ar šo domu puīši arī krita. Amerikāņu, angļu, franču, vācu, somu, zviedru vēsturnieku pētījumi uzsver: latviešu leģionāri NAV saistīti ne ar kādiem kara noziegumiem! (Protams, individuāli vienmēr ir izņēmumi.) Leģionāri bija un ir savas zemes patrioti, viņi cīnījās par savas valsts neatkarību. Ja to saka pat ārzemju vēsturnieki, izcili un ievērojami zinātnieki, tad tā ir kļūda – baidīties atklāt savu vēsturi pasaulei.

RBE: – Kā jūs, būdams šīs traģēdijas aculiecinieks, vēlētos, lai amatpersonas, Latvijas sabiedrība izturētos pret leģionāriem?

V. L.: – Tam būtu jānotiek ar daudz lielāku cieņu. Protams, 16. marts, kad divas latviešu divīzijas austrumu frontē cīnījās viena otrai blakus, ir jāatzīmē. To vajadzētu pieminēt oficiālāk, nebaidoties ārzemju priekšā. Tām ir jāskaidro un jāstāsta. Es uzskatu, ka visas mūsu sūtniecības ārzemēs varētu publicēt rakstus par to, kas ir bijis latviešu leģions. Tad pasaules sabiedriskā doma to labāk izprastu, bet mūsu valsts vadība un diplomātiskais korpuss klusē.

RBE: – Vai šādos piemiņas pasākumos obligāti būtu jāpiedalās arī valsts armijas vienībām? Atceroties leģionāru pārapbedīšanu Lestenes brāļu kapos, savulaik kritušajiem netika atdots militārs gods.

V. L.: – Katra tauta godina savus kritušos cīnītājus, ja viņi gājuši cīņā ar ideju par nacionālu valsti. Kāda tad ir starpība starp mums un Somiju? Somi, pretēji Latvijas valdībai, izvēlējās cīņas ceļu. Tad jau iznāk, ka somi arī šodien nedrīkst atzīmēt kritušo varoņu piemiņas dienu.

RBE: – Vai var salīdzināt Latvijas un Somijas gadījumu?

A. S.: – Latvijas un Somijas gadījumu diemžēl nevar salīdzināt, jo atskaites punkts sākās jau no 1940. gada. Tad neviens Somijā neteica: «Mūsu valstī ienāk draudzīgais karaspēks», kā to par krieviem 1940. gada 17. jūnija vakarā teica vadonis Kārlis Ulmanis.

RBE: – Citās valstīs arī bijuši leģioni, vai tur valdības ir oficiāli nosodījušas to darbību?

A. S.: – Vairāk vai mazāk oficiāli, bet šie nosodījumi ir nākuši. Visaugstāk gribētu novērtēt to, kas notika Francijā pirms dažiem gadiem. Žaks Širaks toreiz oficiāli paziņoja, ka tas, ko savulaik izdarījis Višī, ir nosodāms. (Francijā kara gados bija reāla pašpārvalde. Latvijai gan nekad tādas nav bijis. Šeit vācu okupācija tika nodibināta jau no pirmās dienas.) Kā franči apzinās, ka no visām netaisnībām, kas bijušas, tagad ir jāraisās vaļā! Šis process ir sāpīgs. Kā zinām, arī pāvestam nebūt nav viegli skatīties vēsturei acīs, kaut arī ilgi valdījis uzskats, ka par antijudaismu baznīcai nav nekādas daļas. Šī nožēlošana un vērtēšana nāk ļoti grūti pat visdemokrātiskākajām valstīm. Kur nu vēl mums ar savu pusgadsimta smago okupācijas mantojumu!

RBE: – Kādi tad varētu būt secinājumi šai sarunai par vēsturi un 16. martu šodien?

A. Stranga: – Man 16. marts ir un paliek latviešu tautas šausmīga traģēdija. Novēlējums – kaut nekad vairs nebūtu jākaro okupantu armijās!

V. Lācis: Nekad nevelciet mugurā svešas uniformas! Tie tūkstoši vīru, kas krita par dzimteni brīvības cīņās ar Latvijas saulīti pierē – to trūdi ir auglīgi. Viņi vēl arvien apasiņo mūsu sirdis ar neatkarīgas Latvijas ideju.